

УДК:
УДК:331.214
Примљено:
10. септембра 2008.
Прихваћено:
23. октобра 2008.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1359-1370.

Дубравка Стајић
Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНА ЗАРАДА КАО ТЕМЕЉНИ УСЛОВ ИНТЕГРАЦИЈЕ СВЕТА РАДА У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Сажетак

Право на социјално правичну зараду је један од резултата развоја Европске Уније. Модерни систем колективних уговора развија се заједно са Унијом. Финансијска криза и рецесија у САД и Европи доводи у питање радно законодавство и праксу. Зараде већ опадају у већини земаља-чланица Уније. Србија је потписник Социјалне повеље Европске Уније, која садржи одредбу о “социјално правичној заради, која обезбеђује достојанствен живот раднику и његовој породици”. После осам година од почетка транзиције у Србији, грађани губе поверење у политичке странке и синдикате као актере побољшања њиховог стандарда.

Кључне речи:

Увод

Процес приватизације у Србији траје дуже него што су претпостављали домаћи политичари и научници, страни инвеститори и други политички и коносни субјекти који су својим интересима везани за државу и привреду. Оцене овог процеса су различите, а критике су оправдане: доказана је ретроградност у облику **дендустријализације** великих индустријских центара (Крагујевац, Ниш, па и Београд),¹⁾ нетранспарентност процеса приватизације многих великих предузећа, а проблематична

1) Видети опширније у: др Драган Петровић: Историја индустрије Београда, Развој и размештај индустрије Београда у 19. и 20. веку – Београд, Српско географско друштво, 2006, књ. 2.

аукцијска продаја малих предузећа није евидентирана ни у погледу капитала, нити статуса запослених, па и шира стручна јавност, посебно медији, указују на процес повезивања интереса појединих политичких странака и новог капитала. Отварају се и бројна друга питања, међу којима је нерешено питање реституције имовине која је национализована по законима донетим после Другог светског рата. У бројним расправама приметно је да изостаје један фактор који учествује у претварању привреде у тржишну капиталистичку привреду, а то је **људски рад** – његова цена, статус запослених и њихова права у поређењу са земљама Европске Уније. Дobar део западног Балкана, који чине бивше југословенске републике, већ је део Уније, и поређења српског радног законодавства и праксе могу се засновати на заједничким економским и људским претпоставкама које су постојале 1990. године, пре распада заједничке државе и, наравно, распада привреде која је била једна макроекономска и технолошка целина. Стручне расправе усмерене су у компанијском праву, берзи, осигуравајућим и банкарским пословима што је у времену брзог пословања очекивано и потребно. Тако су усмерени и цењени и широко цитирани стручни часописи као “Економист магaзин”, “Привредник”. Проблеми везани за људе као ресурсе у јавности се појављују инцидентно – у случајевима штрајкова радника незадовољних оним видовима приватизације који су у тексту поменути, или као проблем “одлива сиве масе”, односно емиграције младих стручњака или талената. Рад као чинилац стварања капитала и богатства друштва као да се подразумева, али у пракси се појављују бројни проблеми које се тичу кршења права на рад и из рада, а које треба решавати систематски и дугорочно, **мислећи на будуће генерације запослених.**

1. ПРИВАТИЗАЦИЈА И ПРАВО НА ЗАРАДУ

Право на зараду први пут је санкционисано у међународним конвенцијама МОП (“О једнакости награђивања мушке и женске радне снаге за рад једнаке вредности”, 1951) и Статутом ове организације 1919. године. Ова фаза у развоју међународног радног права исказује опште схватање правичности, којим се исправљају тежи облици експлоатације, као што су драстични облици неједнаке зараде жена, миграната, младих радника, а посебно се штите деца (забрана рада, по правилу до 15 година старости) и малолетни радници, којима се забрањује ноћни рад, рад без надзора старијих

радника, обавезна сагласност родитеља при заснивању радног односа пре пунолетства, а у складу са домицилним правом.

Настанак и развој Европске економске заједнице (најпре Заједнице за угљ и челик, 1947) значио је повезивање и укрупњавање националних капитала тада најјачих европских индустријских држава. Неминовно, радно законодавство је морало да буде уједначавано, а систем правне и економске сигурности постепено се развијао од шездесетих година, захваљујући теорији државе благодостања, с једне стране, и удруженом деловању синдиката и социјал-демократских и социјалистичких партија. Хармонизација (уједначавање) радног законодавства није се остваривала без отпора, како због разлика у домицилним земљама, тако и нарастајућих сукоба интереса домаћих радника са емигрантима, спремним да раде под тешким условима, тешке послове и спремним на нижу зараду којом су обарали легалну цену рада, утврђену колективним уговорима. Земље у транзицији нису могле да прате стопе развоја земаља оснивача Европске Уније. Проблем људских права у области света рада у земљама у транзицији, па и у Србији, проистиче из општег нижег степена економског развоја, стварања капитала, степена незапослености и **страха запослених од отказа** у случају да остваривање својих појединачних права траже од синдиката, инспекције рада или судским путем.

Право на зараду је темељно право, које проистиче из саме природе уговора послодавца и запосленог. Ово право није оспоравала ниједна економска или правна теорија, промене су настале у свести запослених у земљама са дугом и утемељеном синдикалном традицијом, у односу на нове земље тржишне привреде. Србија је потписала Социјалну повељу Европске Уније, чиме су одредбе овог документа постале саставни део домаћег радног законодавства.

Реални односи снага, а пре свега стручност правних служби синдиката, у пракси показују која је мера остваривања права запослених на зараду, а посебно на социјално правичну накнаду за рад.

2. ОПШТИ КОЛЕКТИВНИ УГОВОР РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Пошто је претходни Општи колективни уговор престао да важи 23.9.2005. године, у периоду дужем од две године запослени

у Србији нису били заштићени у погледу зараде, јер није била утврђена (индексирана) минимална зарада која обавезује све послодавце. Статистички, минимална зарада, као и просечна зарада била је обрачунавана на месечном и кварталном нивоу, али раст зарада и других права која непосредно проистичу из рада (накнада за превоз, топли оброк, регрес за годишњи одмор, чл. 257. Закона о раду) остваривале су оне гране и делатности чији су синдикални лидери најбоље применили стручно знање, технику преговарања и организованост свог чланства (синдикати образовања и здравства, док је Синдикат науке Савеза самосталних синдиката Србије потписао грански колективни уговор тек новембра 2006 године). Општи колективни уговор прецизира значајна питања, која су само начелно регулисана законом, као што су прековремени рад, заштита на раду од деловања штетних фактора, а за будуће време економских и финансијских нестабилности остаје могућност потписивања анекса – који могу бити анекси о индексирању зарада у складу са инфлацијом, замрзавање зарада и низ других решења која намеће економско окружење. Значајна питања примене општег и гранског колективног уговора, односно непримењивања, су у надлежности Социјално-економског савета владе Републике Србије, који се састојао веома ретко и није имао ни значај ни утицај институције **контроле** исплате зарада, доприноса и осталих обавеза послодаваца.

Тек 29.4.2008. године потписан је Општи колективни уговор за Републику Србију, који је ступио на снагу 1.5.2008. године. Синдикати су се посебно налагали за примену клаузуле садржане у Глави 1. тач. 1.3. „Примена Општег колективног уговора“, а у складу са чл. 257. Закона о раду. Овом клаузулом омогућава се проширено дејство колективног уговора на све послодавце, без обзира да ли су чланови послодавачке организације или нису (Унија приватних послодаваца има 140.000 чланова).²⁾ Проширено дејство колективних уговора значи да се **проширује дејство уговора** на све предузетнике, који су дужни да изврше одређене обавезе према запосленима, а тиме јача и правна сигурност у сектору рада. Процењује се да има око 300.000 лица која раде непријављено, зарада се делимично исплаћује у готовини, чак у пракси још постоје примери исплате зарада у природи (у роби). Колективни уговор јача свест запослених и грађана о правној држави, о развијању механизма за корекцију деловања тржишта.

2) Извор: Синдикални Повереник, 3124/327-328, 30.9.2008, стр.11.

Ниске зараде запослених диктира акумулација капитала, брзо богаћење предузетника, повољнији услови пласмана и стицања капитала но у земљама Европске Уније.³⁾

Сукоб између одредби појединих закона отклониће се најављеном „сечом закона“ у Скупштини током 2009. године. Али проблеми како норме остварити у пракси су далеко сложеније.

Законодавна делатност није довољна да уреди основни однос послодавца и запосленог – питање рада и зараде. Неисплаћивање зараде, делимично или у целости, оправдава се “неспособношћу радника”, запослени се преоптерећују другим пословима који не припадају његовом делокругу рада и слично. Овај проблем постоји у свим делатностима: индустрија, трговина, занатство, интелектуалне делатности. Привреда у транзицији је турбулентна, неуједначено се развија, динамичност је секторска или регионална, неки пут и локална, што доводи до економских последица које се не могу правно регулисати и контролисати, као што је оправдани раст прихода компанија и зарада њихових запослених (додатни бонус за посебне резултате у раду). Висока незапосленост и дуго трајање транзиције у Србији ометају настанак и примену ефикасних механизма контроле рада послодавца, од малих радњи до великих компанија. Држава има тежак терет уравнотежавања макро-економских фактора, посебно с обзиром на светску финансијску кризу од половине 2008. године и рецесију која захвата привреде Европске Уније.

Запослени и грађани у Србији су у зони транзиционе несигурности проузрокованој самовољом послодавца, док грађани света доживљавају рецесиони страх од губитка запослења као економски вишкови.

У пракси није могуће изједначити услове рада, мерење тежине рада припада уређеним привредама које пажљиво брину о својим људским ресурсима. Овде је држава арбитар, у оквиру дискреционог овлашћења министра за рад и социјалну политику, како би се послодавци обавезали на извршење минимума – исплате зарада и припадајућих додатака.

3) Пример трговачких маржи је довољан: оне су у Србији 40%, а у ЕУ 8%. Пример високог профита у услужној делатности: радња за хемијско чишћење у Београду месечно, по одбитку зарада запослених, пореза и свих трошкова, доноси власнику 2.500 евра. Незадовољан том зарадом, он је радњу затворио (пример из личне архиве Д.С.). Он је остваривао профит од 60%, што у ЕУ није могуће.

3. ПОЈАМ СОЦИЈАЛНО ПРАВИЧНЕ ЗАРАДЕ

Овај појам није добио адекватну дефиницију у домаћој теорији и пракси, сем у периодима политичких обећања пред изборе. Операционализација овог појма, која се примењује у колективном преговарању је **потрошачка корпа**. Међутим, социјална правичност значи давање шансе свима који хоће да раде и који квалитетно раде, да могу да се школују и лече, а ти трошкови превазилазе далеко износе за које синдикати могу да се залажу у Србији, а послодавци, укључујући и државу као послодавца, су спремни да исплате запосленима. Теоријски радови домаћих аутора засновани на неолибералним поставкама, примењени у пракси, значе следеће: сваки појединац дужан је да обезбеди сопствени материјални статус, као и статус своје породице. Имајући у виду реално реално стање привреде и већине становништва, мали број предузетника концентрисао је велико богатство, док се значајан број грађана налази у сивој зони између легалног рада, додатне легалне или нелегалне зараде. Појам правичности историјски се мењао, на различите начине су га промишљали А. Смит (Smith), К. Мркс (Mrx) и Кејнз (J.M. Keynes), али социјална правичност захтева неколико услова: 1) стабилну привреду; 2) уредну наплату већине пореза; 3) ефикасне судове и инспекције. Ниједан од ових фактора није довољно развијен у Србији, нити независан у односу на интересне групе изнад и изван контроле државе.

Класична либерална теорија под појмом правичности подразумевала је **једнаке шансе на тржишту за све појединце**. Овај теоријски постулат ни у једној привреди није потпуно и до краја спроведен, јер није могуће да буде спроведен. Правичност и посебно **социјална правичност**, увек су као правни и философски аксиом, стављане на пробу у периодима економских криза, које органски и структурно мењају биће друштва. Богатство привреда створено после Другог светског рата било је довољно за једну високу цивилизацијску тековину, уз политички организоване притиске и идеологију тада владајућих социјалдемократских снага. Није једнострано економизам ако се истакне, да садашња светска криза подстиче, иако није увек примарни узрок, тенденције конзервативизма, укључујући смањење права и очекивања запослених.

Постојећи проблеми у Србији, настали као резултат транзиционих промена, непосредно и најоштрије се испољавају

у свету рада. Свакако да држава својим фискално-монетарним механизмима настоји да неутралише или минимизира деловање екстерних фактора, мада је у случају светске кризе то практично неизводљиво. Тешкоће се испољавају већ у тенденцији домаћих предузетника да, консолидујући своје пословање, смањују обим инвестиција, не запошљавају нове раднике или чак планирају смањивање броја запослених. То значи успоравање запошљавања нових запослених у току 2009. године, повећање притиска на већ запослене а учинак инфлације на инвестиције и зараде још се не може предвидети.

Замрзавање кредита великим компанијама од стране банака у њиховим матичним земљама, као што је већ учинила Велика Британија, одражава се на мале привреде, јер компаније – ћерке које су овде основане не добијају свеж капитал, или се смањује стопа раста већ у трећем кварталу 2008. године. Упркос политичкој стабилизацији у Србији, конституисању владе и редовном функционисању скупштине, кумулирају се негативни фактори који оптерећују зараде и, после неколико година раста стандарда становништва, поново угрожавају раст и развој привреде, па и бољи стандард становништва.

Унутрашњи фактори, који су зависни од политичких и друштвених фактора – носилаца моћи и транзиције у Србији, а који обликују и свет рада, и зараде, а могу допринети убрзању завршетка овог процеса јесу:

- претприступни фондови за мала и средња предузећа, Нацрт закона припремила је група економиста, али су средства делимично обезбеђена из донација, из политичких разлога 2005. године усмерена ка пољопривреди;
- већа концентрација деловања синдиката и њихово укрупњавање (удруживање тзв. „кућних синдиката“);
- јачање улоге свих инспекција, посебно инспекције рада, грађевинске;
- едукација грађана о њиховим правима на раду, пензијском осигурању и јачање фондова;
- редовни рад социјално-економског савета владе Републике Србије, као највишег органа трипартитне сарадње на нивоу републике.

Као аргумент у корист нужности јачања слабе стране у процесу транзиције, а то су радници и синдикати, а у циљу социјално правичнијих зарада и статуса запослених, може да послужи писмо

које су ресорном министру за рад и социјалну политику упутили запослени у комунално-стамбеној делатности Србије. Синдикат ове делатности тражи „Да се одмах приступи конституисању Социјално-економског савета Србије, како би се започело са социјалним дијалогом релевантних субјеката на државном нивоу;

- да се одреди цена радног часа за другу половину 2008. године, јер се обрачун јулске зараде „онда врши по претходном обрачуну, па ће наши послодавци након што се утврди нова цена радног часа створити проблеме да накнадно исплате раднику зараде;
- да министар Расим Љајић **својим дискреционим правом** (подвукла Д.С.) да проширено дејство општег колективног уговора, и име одржи обећање дато на конвенцији одржаној 29.4.2008. године, када је потписан Општи колективни уговор;

У Србији су се стекли сви законски услови да Министарство рада и социјалне политике може да учини оно што је у његовом делокругу рада и одлучивања – Влада је легитимна и конституисана као таква, а министар рада у континуитету по овом изабран. Тако да више нема сметњи да дато обећање о доношењу проширеног дејства општег колективног уговора учини.

Такође, не стоје више ни дате констатације Законодавног одбора скупштине Србије „да док је техничка влада – министар нема ингерацију проглашавања проширеног дејства општег колективног уговора“, јер те сметње више не постоје.

Упозоравамо да постоји велик распон у исплатама зарада запослених у нашим делатностима, са изузетно ниским примањима – уверени смо да би се проширењем дејства Општег колективног уговора економски и социјални амбијент у Србији уравнотежио.

Тиме би се обезбедили једнаки услови рада који представљају минимум права запослених из рада и по основу рада, и ублажиле разлике у зарадама у нашим делатностима, јер оне битно утичу на економски и социјални положај наших запослених и њихових вишечланих породица.

Време је да радник у Србији зна **колико вреди његов рад**, и да зна да ће цена тог рада бити поштована кроз колективни уговор.

Молимо Вас да нас о вашим ставовима обавестите, и да нам као **репрезентативном синдикату и релевантном социјалном**

партнеру омогућите преговоре са вишим Министарством, како о наведеним питањима, тако и о могућностима доношења **општег колективног уговора за јавне службе и јавна предузећа у Србији**, јер свима нам је познат оснивач: држава Србија и њена локална самоуправа и имовина свију нас је у власништву државе Србије.

У очекивању Вашег одговора, најсрдачније Вас поздрављамо.
Београд, 27. августа 2008. године⁴⁾

Снага комуналних служби и њихових синдиката свуда у свету су познати. С тога овај допис заслужује анализу и извесно промишљање. Ако постоји партнерски однос, онда лидери синдиката траже преговоре, а не упућују молбе министру. То је први показатељ њихове слабости. Самовоља предузетника – па макар то била локална самоуправа – најбоље се види у исказу „да постоје велике разлике у зарадама“. Комунална предузећа стално послују, она нису мале и безначајне фабрике у забаченом крају, већ значајни део инфраструктуре у функционалном смислу, а део управе у смислу правног режима управљања (јавна предузећа). Захтев за уравнотежавањем зарада има своју сврху и циљ социјалне правичности, на шта се оправдано позивају представници синдиката. Тешкоћа која постоји као тенденција неједнаког развоја, овде је готово нерешива. Тржишни развој отворио је могућности неуједначеног развоја, па су приходи општина и региона толико неједнаки да то није могуће уједначити појединачним мерама, нити је то сврсисходно. Међутим, овај апел показује да је транзиција у целости требало да буде боље **политички и друштвено** осмишљена, што би целу државу и привреду легитимисало као озбиљног кандидата за чланство у Европској Унији.

Неједнакости на које указују запослени у комунално-стамбеној делатности, заправо су прикривени показатељи нечег другог: **цене транзиције**, о којој острашћено говоре антиевропски оријентисане странке у Србији, не желе да говоре проевропски оријентисане, а нико не осмишљава постојеће, реалне економске и социјалне механизме које ће те разлике (цену промена) умањити на разуман ниво.

4) Упор. „Угрожена људска права“, Синдикални повереник, септембар 2008, стр. 14-19.

4. СИСТЕМСКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА НА ЗАРАДУ

Пракса показује да велики број послодаваца не плаћа прековремени рад, доприносе за пензијско и здравствено осигурање. Да би се остварило право на социјално правичну зараду, основна линија стратегије – како друштвених институција, политичких странака, судова – мора да буде усмерена ка **смањивању сиве економије на минимум**. Без испуњења овог стратешког циља, не само да неће бити могућ пријем у Европску Унију, већ српска привреда неће бити способна за бржи, динамичнији развој, раст бруто друштвеног производа и зарада.

Политичко управљање привредом такође је индиректни али изузетно моћан чинилац економског статуса грађана. Ова спрега није тако видљива и институционализована као у једнопартијском систему, али је персонализована у носиоцима политичке власти, са једне стране, и власницима великог капитала, који намећу своје одлуке влади и, посредно, скупштини. Тиме се, **de facto**, усмеравају токови робе и новца. Финални ефекти ових маркокономских операција видљиви су кроз приход обичних грађана: обезвређен приход, ускраћивање дела зараде, коначно инфлација као општи порез на целокупно становништво. Постоји притисак да скупштина усвоји нацрт закона о отпису дугова по основу доприноса. Тиме се обавезе најбогатијих (послодаваца) превалују на терет сиромашнијих и веома сиромашних грађана (држава ће кроз друге облике пореза да намири та средства). Пошто је овде предмет расправе само социјално правична зарада, нећемо се упуштати у шире и значајно питање: колико ће тим отписима појединим запосленима бити брисан (неуписан) рад ни стаж, и колико њих неће моћи да испуни минимални услов за пензију од 15 година признатог стажа. Пореска евазија добила је легитимитет. Овај пример је показатељ правог стана привреде и односа три социјална партнера у Србији. Међутим, уз бројне осцилације, партнери морају да сарађују и решавају проблеме света рада који ће бити све сложенији.⁵⁾

У целокупном раду, послодавци, држава и синдикати треба да воде рачуна о насталој апатији и неповерењу грађана, ако према политичким партијама, тако и синдикатима. Ово показује истраживање Агенције за истраживање јавног мњења „Фактор

5) „Тмуран економски хоризонт пред Унијом“, Политика, 4.11.2008. стр.4.

плус“ из Београда, објављено 2006. године, према коме само 0,5% испитаника изражава велико поверење у синдикате као снагу промена и побољшања света рада.⁶⁾

ЛИТЕРАТУРА

Књиге

- Петровић, Драган: Историја индустрије Београда. Развој и размештај индустрије Београда у 19. и 20. веку. – Београд Српско географско друштво, 2006, књига 2, стр. 280.

Чланци

- Синдикални повереник 3124/327-328.

Dubravka Stajic

Institute for Political Studies, Belgrade

SOCIALLY JUSTIFIED SALARY AS A BASIC PRECONDITION FOR INTEGRATION OF WORKING COMMUNITY INTO THE EUROPEAN UNION

Summary

Right to socially justified salary is one of results of development of the European Union. Modern system of collective contracts itself has been developed alongside with development of the Union. Financial crisis and recession in the United States of America and Europe has brought to the light the issue of labor legislature and practice. Salaries have been decreasing in majority of the Union's member-states. Serbia is the signer of the European Union Social Charter with the clause on „socially justified salary providing dignified life for laborer and his family“. After eight years of the beginning of transition in Serbia, citizens started to lose confidence in political parties and labor unions as the factors of improvement of their life standard.

Key Words: Social Charter, socially justified salary, financial crisis, recession, system of Collective Agreements

6) Види: Дарко Маринковић: „Изневерена очекивања“, Синдикални повереник, 30.9.2008. стр.44-46.